

5. Isens svanesang i nordisk litteratur

Sissel Furuseth

Sammendrag Kryosfæren har alltid spilt en viktig rolle for nordisk identitet. Den globale oppvarmingen rokker imidlertid ved tradisjonelle forestillinger om is, snø og frost, og utfordrer forfattere i dag til å tenke nytt omkring hvordan kryosfæren kan representeres litterært. Kapittelet trekker veksler på et rikt forråd av kultur- og miljøhistorisk kunnskap i drøftingen av hvordan nordiske samtidsforfattere i ulike sjangre fremstiller bresmelting og frykt for snøfrie vintre.

Nøkkelord is | klimaendringer | nordisk litteratur | økologisk sorg | kryosfære

Abstract The cryosphere has always been crucial for Nordic identity. However, global warming alters traditional notions of ice, snow and frost, and challenges today's writers to rethink how the cryosphere could be represented in literary form. This chapter draws on a rich reservoir of cultural and environmental historical knowledge, discussing how Nordic contemporary writers across different genres portray the melting of glaciers and fear of winters without snow.

Keywords ice | climate change | Nordic literature | ecological grief | cryosphere

«Så længe der er hvid is, er der håb, siger far.»¹

I *Frostens rike. Kryosfæren og livet* (2017) beskriver forskningsjournalist Bjørn Vassnes hvor underlig han syntes det var som ung gutt å lese skremmende eventyr om vinter og snø når han selv hadde så positive erfaringer med det å gå på ski over Finnmarksvidda under den klare stjernehimmelen. «Hos H.C. Andersen er det den onde snødronningen som stjeler barn og tar dem med seg opp til sitt frostrike

1 Weitze, *Den afskyelige* (København: Samleren, 2016), 94.

i nord, der hun reiser rundt med reinsdyr akkurat som mine naboer flyttsamene gjorde», skriver han, og legger til: «Det er tydelig at disse fortellingene er skrevet i land der folk sjelden har fått oppleve de positive sidene ved vinteren, kun de plagsomme.»² Sitatet illustrerer hvor vanskelig det er å snakke om én felles nordisk holdning til natur i et topografisk mangfoldig område som strekker seg over mer enn tjue breddegrader. Det er forskjell på nordnorsk og dansk vintererfaring. I tillegg til geografiske ulikheter bidrar den klimahistoriske utviklingen til å komplisere bildet ytterligere. De to siste tiårene har det gått opp for mange at is er i ferd med å bli et knapphetsgode, og smeltende is er blitt et kraftfullt retorisk argument i klimakampen. *Frostens rike* er bare ett eksempel på hvordan økt kunnskap om den globale oppvarmingens skadevirkninger også medfører oppvurdering av fenomener som frost, snø og is, det vil si det som innenfor geofag omtales under samlebegrepet *kryosfæren*. «I fremtiden vil en isbre bli et fremmed fenomen, like sjelden som en bengalsk tiger», skriver den islandske forfatteren Andri Snær Magnason om naturskatten vi er i ferd med å miste.³ Å ha fått oppleve de hvite kjempene er en gave. Å miste dem er en stor sorg. Derfor er det en påfallende elegisk tone i den klimabevisste samtidslitteraturen.

Hvordan kommer så denne isens svanesang til uttrykk i nordisk samtidslitteratur? Det er spørsmålet som skal drøftes i det følgende. Jeg forventer ikke å finne en entydig og rettlinjet utvikling fra 1800-tallets onde snødrønning til vår tids hyllest av isbreer, og jeg kommer heller ikke til å argumentere for at tekster som viser en klar oppvurdering av kryosfæren, nødvendigvis er representative for mangfoldet av nordisk litteratur i dag. Vinteren er stadig noe mange lengter vekk fra. Jeg vil likevel hevde at det artikuleres en ny type tvisyn i dag, og vise hvordan økologisk bevisste forfattere har latt kunnskapen om menneskeskapte klimaendringer manifestere seg i litteraturen på ulike måter.

Foruten Vassnes (NO) og Magnason (IS) vil jeg i det følgende vise til verk av Guri Sørungård Botheim (NO), Charlotte Weitze (DK), Maja Lunde (NO), Bergsveinn Birgisson (IS), Inga Ravna Eira og Mathis Nango (Sápmi), Jonas Gren (SE), Antti Tuomainen (FI) og Roy Jacobsen og Anneliese Pitz (NO/DE). Motiv- og temaanalysen skiller altså ikke kategorisk mellom sakprosa og skjønnlitteratur, ei heller mellom naturvitenskap og humaniora. Tvert imot vil jeg i dette kapittelet illustrere hvordan nettopp et disiplinovergrepene perspektiv og et mangfold av ulike formidlings- og kunnskapsformer er nødvendig for å gi oss innsikt i hva global oppvarming innebærer eksistensielt sett. Slik plasserer kapittelet seg innenfor det tverrfaglige feltet miljøhumaniora, der det for øvrig

2 Vassnes, *Frostens rike* (Oslo: Cappelen Damm, 2017), 34.

3 Magnason, *Om tiden og vannet* (Oslo: Aschehoug, 2020), 172.

er viktig å kommunisere sine innsikter slik at man kommer i dialog med lesere også utenfor akademia.

Et fellestrekk ved tekstene jeg trekker frem – det være seg poesi, faglitteratur eller romaner – er at de alle på en eller annen måte utfører et aktivt minne- og sorgarbeid for kryosfæren. Slik belyser kapittelet det den kanadiske helsegeografen Ashlee Cunsolo og andre forskere internasjonalt omtaler som «ecological grief». Økosorg kan ramme oss alle, men klimautsatte områder som små øystater, australske jordbruksregioner og polare strøk befinner seg i frontlinjen for dette sorgarbeidet,⁴ som kanskje mer presist bør benevnes som klimasorg. Psykologitidsskriftet *American Imago* valgte illustrerende nok å innlede sitt spesialnummer om økosorg våren 2020 med å sitere minneplaketten som Andri Snær Magnason forfattet i anledning av at breen Okjökull på Island ble erklært død.⁵ Aftenposten rapporterte 18. august 2019 at flere hundre mennesker, med statsministeren og miljøvernministeren i spissen, skulle delta i en seremoni samme kveld for å markere at Island hadde mistet sin første isbre i moderne tid.⁶ Vi har altså fått en ny type minnemarkeringer: kollektiv avskjed med isbreer. Dikterne spiller en viktig rolle når slike naturtap skal artikuleres.

For å forstå hvilken dramatisk endring vi står overfor i dag, både klimatologisk og kulturelt, kan det først være hensiktsmessig å ta noen steg tilbake i tid. Historiske tilnærminger har ikke bare den fordelen at de avdekker klimaets langsomme forandringer ved å belyse kontrasten mellom før og nå, men også at de kan tydeliggjøre spenninger mellom ulike kunnskapsregimer og dermed også hjelpe oss til å forstå hvorfor klimaomstilling er så vanskelig. Her støtter jeg meg blant annet til den kanadiske antropologen Julie Cruikshank, som i boken *Do Glaciers Listen?* (2005) beskriver sammenfiltringen av natur- og kulturhistorier i Mount St. Elias-fjellkjeden mellom Canada og Alaska. Der har hun sammenliknet muntlige urfolksfortellinger med opptegnelser fra europeiske oppdagere og forskere på 1700- og 1800-tallet. Som nordist innenfor miljøhumaniora har jeg også tidligere – i artiklene «The cultural memory of circumpolar survival» (2020) og «Nordic contemporary fiction grieving the loss of snow» (2021) – hatt stor nytte av å trekke inn nordområdeforskning fra særlig Canada. Følgende analyse kan dermed også betraktes som siste del i en artikkeltrilogi om kryosfærens betydning i nordisk litteratur. Både det nordiske og det litterære bør her forstås som fleksible kategorier.

4 Cunsolo Willox, «Climate change as the work of mourning», 152.

5 Craps, «Introduction», 1.

6 Nordli, «Her er 'dødsannonsen' til Islands første smeltede isbre».

FIMBULVINTEREN SOM HISTORISK TRAUME

Det historiske perspektivet er sentralt for å forstå representasjoner av klima(endringer). I dag kan vi kanskje le litt av H.C. Andersens manglende sans for snø, men at kulde også betyr fare, er åpenbart. Enda mer forståelig blir forestillingen om den onde snødronningen i lys av at den danske dikter opplevde det såkalte «året uten sommer».⁷ Andersen var elleve år gammel i 1816, da tidlig frost ødela avlinger over hele verden. 1816 er meteorologisk beryktet fordi det er det kaldeste året siden man begynte å registrere værdata. Nesten hundre år senere fant den amerikanske klimaforskeren William J. Humphreys ut at «året uten sommer» kunne forklares som *vulkansk vinter* som følge av at Tambora på den indonesiske øya Sumbawa hadde hatt et kraftig utbrudd i 1815. Støv og aske la seg som et slør rundt hele kloden og stengte solstråler ute. I et allerede krigsherjet Europa førte ødelagte avlinger til høye kornpriser, hungersnød og storstilt migrasjon. Selv om disse historiske kjensgjerningene ikke nødvendigvis har påvirket H.C. Andersens eventyr direkte, har Vassnes mer rett enn han nok selv er seg bevisst, når han antyder at den danske dikter må ha hatt noen plagsomme vintererfaringer. Det var kaldere før.

Den lille istid kalles perioden mellom 1400 og 1900. Isbreer over hele kloden ekspanderte, og her i Norden nådde breene sin maksimale utbredelse på 1700-tallet. Dette er det klimatologiske bakteppet for handlingen i Bergsveinn Birgissons *Reisen til livsvannet* (*Lifandilifslækur*, 2018), som skildrer de vanskelige levkårene på Island under den såkalte «distiden» etter at vulkansystemet Laki hadde et åtte måneder langt utbrudd i 1783–84. «Det er riktig å minne om det gamle munnhullet at en ulykke sjelden kommer alene», skriver Birgisson: «Stormflod brøt innover lavlandsbebyggelsen opp til 15 hundre favner, havis lå inntil kysten lenge utover vinteren, og kulden var så streng at sjøen frøs – det var et mare concretum, som de gamle kalte Ishavet.»⁸ De ekstreme værforholdene førte blant annet til at det livsviktige fisket slo feil.

Minnet om den uvanlig lange vinteren kan også ha en lang eldre opprinnelse. I *Gylfaginning* berettes det om hvordan fimbulvinteren spiller en viktig rolle som opptakt til ragnarok. Først «kjem ein vetter som heiter Fimbulvetteren; då driv snøen frå alle himmelætter, og det kjem hard frost og kvasse vindar. Soli skin ikkje. Det kjem tri vetrar etter kvarandre utan nokon sumar imillom».⁹ Også i det finske

7 Se f.eks. Christian Pfister og Sam White, “A Year Without a Summer, 1816”. I *The Palgrave Handbook of Climate History*, redigert av Sam White mfl. (London: Palgrave Macmillan, 2018), 551–561; her: 551.

8 Birgisson, *Reisen til Livsvannet* (Bergen: Vigmostad Bjørke, 2021), 7.

9 Sturlasson, *Den norrøne gudeheimen* (Oslo: Norli, 1929), 101. Den norrøne teksten lyder: «Þau en fyrstu at vetr sá kemr er kallaðr er Fimbulvetr; þá drífr snær ór öllum áttum, frost eru

nasjonaleposet *Kalevala* hører vi om solen som ikke lenger lyser. «Grödan fräts av frost på åkern», heter det i den førtiniende sangen.¹⁰ Den svenske arkeologen Bo Gräslund har påpekt at disse mytologiske forestillingene om en nesten tre år lang vinter reflekterer faktiske klimahistoriske hendelser:

Mycket talar således för att de norröna myterna om Fimbulvintern och motsvarande teman i *Kalevala* har en verklighetsbakgrund i form av en enorm vulkanisk eller kosmisk eruption som fördunklade solen över hela jordklotet åren 536–537 e.Kr. och utlöste en allvarlig klimatkris på norra halvklotet under hela tioårsperioden 536–545.¹¹

Opp gjennom historien har det altså oppstått flere slike episoder av lange vintre som har satt seg dypt i vårt kollektive minne. Kanskje er det derfor en krimforfatter som Jo Nesbø gjerne lar frost illustrere uhygge, spekulerer Vassnes, som samtidig minner om at etter ragnarok fikk verden en ny start ved at kulde (Nivlheim) og varme (Muspellsheim) slo seg sammen: «Slik fødtes verden og dens skapninger fra konflikten mellom varme og kulde.»¹² At en slik mytologi ble skrevet ned på Island – et land som har nok av både is og ild – er neppe overraskende, men Vassnes legger til at myten heller ikke ligger så fjernt fra «de nyere fortellingene som moderne vitenskap har gitt oss: Isklumper med organiske molekyler treffer en glohet jord, og ut av dette oppstår det liv».¹³

At is initierer liv, er et sentralt poeng i Vassnes' narrativ, som i likhet med Cruikshank fører sammen mytologisk, litterær og vitenskapelig kunnskap for å understreke sannhetsgehalten i sitt argument. Kloden befinner seg i en evig dans mellom istider som kommer og går. I det lange geologiske tidsperspektivet lever vi mennesker i en kort pustepause mellom istidene.¹⁴ Det ligger et eksistensielt alvor og en poetisk impuls i erkjennelsen som Vassnes beskriver, og han er ikke alene om å undre seg over dimensjonene i den geologiske tiden sammenliknet med menneskets tid.

þá mikil ok vindar hvassir. Ekki nýtr sólar. Þeir vetr fara .iii. saman ok ekki sumar milli.» Jf. Holtsmark og Helgason, *Snorri Sturluson. Edda* (København: Munksgaard, 1950), 68–69.

10 *Kalevala* (Stockholm: Atlantis, 1999), 364.

11 Gräslund, «Fimbulvintern, Ragnarök och klimatkrisen år 536–537 e.Kr.», 115.

12 Vassnes, *Frostens rike*, 37.

13 Ibid.

14 Vassnes, *Frostens rike*, 64.

BARN AV ISEN

Vårt spillerom ligger i pustepausen, samtidig som rammebetingelsene er satt av isens dans av fremrykninger og tilbaketrekninger. I *Heime mellom istidene* (2016) formulerer Lesja-forfatter Guri Sørungård Botheim sin versjon av denne erkjennelsen:

ette istie vandra oss
 hit med telt
 e e alle som kom hit
 ingenting visste døm
 um at døm lyfta me i lag
 oppover i terrenget
 oppover i generasjone
 e vart født i en vinter
 e bur i en vinter
 frosten brer se
 gjennom slektsledd
 fjellet va der
 oss helst vilde vera
 oss gjekk over fenn
 [...]
 summe reste sørover
 og kom ikkje attende
 vilde hellan bu på
 varmare stelle

generasjone tina
 renn utover¹⁵

De som valgte å bli i fjellheimen, gjorde det like mye på tross av frosten som på grunn av den, uten at diktet dermed romantiserer røffe livsbetingelser. Likevel er det noe ved fjellet og breen (fenn) som lokker. Botheim skildrer en jeger- og samlerkultur der man jakter rein og plukker bær, og som etter hvert utvikler seg til et jordbrukssamfunn. Istiden som det refereres til i åpningslinjen, er sannsynligvis den siste store istiden (Weichsel), som sluttet for ca. 12 000 år siden og satte tydelige spor etter seg i det nordiske landskapet. I linjer som dette fornemmer leseren

15 Botheim, *Heime mellom istidene* (Oslo: Samlaget, 2016), 9.

både takknemlighet, stolthet og melankoli. Jegets hjem befinner seg helt oppe ved breen, som spiller en viktig rolle i formingen av hennes stedsidentitet. Diktet gjør mer enn å peke på is og brevandring som litterært motiv; det viser hvordan isen selv er med på å skape den store fortellingen om livet. Slik illustrerer Botheim noe av natur-kultur-kompleksiteten ved isbre-narrativer generelt.¹⁶ Jeg kommer tilbake til dette avslutningsvis.

Også i Maja Lundes *Blå* (2017) er isen viktig for jegets identitet. «Vi var to bygder som delte et fjell og en bre, vi hadde delt fjellet og breen så lenge vi kunne huske», minnes miljøaktivisten Signe, som bærer den ene fortellerstemmen i romanen.¹⁷ Signe er klar over hvor mye vestlandsbygda har å takke breen for når det gjelder fruktbarhet. Desto sørgeligere er det at Blåfonna ved barndomshjemmet er i ferd med å forsvinne. Slik observerer den sekstifem år gamle kvinnen forskjellen mellom før og nå på nært hold:

Alle breer smelter, jeg vet det jo allerede, men likevel er det noe annet å se det. Jeg stanser, puster bare, isen ligger der fremdeles, men ikke der den pleide å være. Da jeg var liten, nådde breen nesten frem til fjellstupet hvor fossene forsvant ned, der hvor breen og fossene hang sammen. Men nå ligger breen høyt i dalsiden, det er langt, hundre meter, kanskje to hundre, mellom stupet og den blå tungen. Breen har beveget seg, som om den forsøker å komme seg unna, vekk fra menneskene.¹⁸

Besjelingen av breen i siste setning er slående fordi den tydeliggjør den form for skyldfølelse som ofte gjør seg gjeldende i samtidig klimalitteratur. Signe tiltaler breen som «kjære Blåfonna», men først og fremst er hun i opprør over den mangel på respekt som kommersielle aktører viser når de utvinner isbiter fra breen for eksport til rike kunder i Midtøsten. Hun vil se kuttene i breen før den forsvinner, og kjenner at isen lever under hendene hennes som et såret dyr som ikke kan brøle, for «den tapper hvert minutt, hvert sekund, er døende allerede».¹⁹

Dette nærmest kroppslige forholdet mellom menneske og isbre finner vi også i tekstene til Andri Snær Magnason, som for øvrig er barnebarn av islandske glasiloger. Slik beskriver han en Bretur i den personlige reportasjeboken *Om tiden og vannet* (*Um tímann og vatnið*, 2019):

16 Jf. Carey, «The History of Ice», 500.

17 Lunde, *Blå* (Oslo: Aschehoug, 2017), 7.

18 Lunde, *Blå* (Oslo: Aschehoug, 2017), 13.

19 Lunde, *Blå* (Oslo: Aschehoug, 2017), 14.

Jeg la meg ned på den kalde isen og trykket øret mot en smal sprekk som virket som en hel evighet av dybde, selv om den bare var noen tommer bred. Isen i såret var klar som krystall. Jeg så på årer og luftbobler lengst inne i ismassen, de skapte en merkelig tredimensjonal følelse. Jeg hørte hvordan vannet skvulpet som en mørk bass lengst nede i isbreen indre, dansende vann langt nedenfor der igjen, som en kjempestor, steinharpe, isharpe. Isbreen svanesang.²⁰

Som Lunde skriver også Magnason om såret i isen, men her er det samtidig en rekke andre bilder i arbeid, ikke minst musikkmetaforer (bass og harpe) som understreker breen som resonansrom. Breen har en vertikal dimensjon som det er verdt å lytte til. I isens «evighet av dybde» ligger det en innsikt om at breen er et enormt historisk arkiv. Vi legger for øvrig merke til at både Vassnes og Magnason knytter det antropomorfiserende ordet «dans» til isen. Det understreker den levende dynamikken som finnes i naturen. Samtidig innevarsler svanesangen sorgen som må komme.

Den personifiserte breen i Magnasons fremstilling kan minne om de muntlige urfolksfortellingene fra Nord-Amerika som Cruikshank beskriver. Mens europeiske besøkende brakte med seg til Yukon ulike forestillinger om isbreer som livløse objekter for empirisk undersøkelse og måling, skildret de innfødte breene med følelser og liv. Isbreene var raske til å respondere på menneskers oppførsel, og de måtte derfor ikke terges med sterke lyder og lukter. Med sine besjeler av isen synes Magnason og Lunde å appellere til en liknende respektfølelse hos moderne lesere. Samtidig er styrkeforholdet mellom is og menneske nå endret. Under den lille istid var frykten for uforutsigbare fremrykninger trolig større enn sorgen over at breene ville forsvinne. Tapserfaringen er av nyere dato.

SNØSORG OG GALGENHUMOR

Også danske Charlotte Weitze er opptatt av isbreen svanesang, men i hennes sjangerhybrid av en klimaroman, *Den afskyelige* (2016), gestaltes isens forsvinning metonymisk gjennom isens innbygger: yetien. Den avskyelige snømannen, kjent fra Himalaya-folkloren, tilhører i Weitzes roman en utrydningstruet rase fordi den er avhengig av kulde for å overleve. Uten å vite det er det nettopp en yeti-etterkommer jeg-fortelleren Heidi forelsker seg i på sykehuset der hun jobber. På grunn av hennes indre kulde er de to den perfekte match for hverandre. Mens Heidis tidligere elskere har klaget over at hun bokstavelig talt er kald innvendig, har yetien Kenneth aldri før opplevd noe så vidunderlig og spøker med at hun

20 Magnason, *Om tiden og vannet* (Oslo: Aschehoug, 2020), 175.

kan lage isbiter i vagina. Heidi tenker med undring etter deres første samleie: «Jeg damper jo, min mave er varm, mine kønslæber, mit hjerte. Men deroppe er der dyb frost.»²¹ Dette er bare ett eksempel på hvordan frosten tegnes med positivt fortegn i Weitzes roman, i motsetning til hos hennes landsmann H.C. Andersen.

I *Den afskyelige* er det bare et tidsspørsmål før isen forsvinner, og mye av romanens spenning er knyttet til den krympende breen på det fiktive Kluftafjeld. Tidligere kunne familien reise dit for å kjøre slalåm, men Heidis søster ble alvorlig skadet i det som avisene omtalte som «landets sidste skisportsulykke».²² Slik blir savnet av søsteren og savnet av vinteren to sider av samme sak i Weitzes roman. Heidi minnes skiferien i tenårene slik:

Kluftafjeld var på det tidspunkt et af de sidste lettilgængelige steder med snegaranti, selv om sjap var begynt at tælle med. [...] Hovedsagen var, at vi var glade for at stå på ski, og at det var svært at forestille sig en vinter uden. Vi måtte prøve at glemme, at nogle af vores klassekammerater var så heldige, eller havde så velhavende forældre, at de kunde rejse helt til Grønland eller sågar ned til Antarktis, hvor der også var snegaranti.²³

Som vi ser, er plottet i *Den afskyelige* lagt til fremtiden, og sjangermessig er romanen preget av glidende overganger mellom det fantastiske og det realistiske. Ikke desto mindre er den vitenskapelig oppdatert. Arbeidet med å verne den siste rest av Kluftafjeld kan minne om faktiske kryoaktivisters arbeid.²⁴ Men først og fremst er Weitzes roman et interessant eksempel på hvordan klimaangst og økosorg kan bearbeides litterært. Jeg har tidligere pekt på hvordan romanen er særlig velegnet til å gestalte og konfrontere ambivalente følelser som oppstår i møte med en tenkt fremtid der is og snø ikke lenger eksisterer.²⁵

HYBRIS–NEMESIS

Den afskyelige er også preget av det Jens Kramshøj Flinker karakteriserer som en hybris–nemesistankegang, det vil si at naturen hevner seg på grunn av menneskets overmot og ekspansjonsiver.²⁶ Når vi ikke klarer å styre våre drifter, straffer det seg i lengden – ikke i form av en refsende gud, men i form av natur i ubalanse.

21 Weitze, *Den afskyelige* (København: Samleren, 2016), 75.

22 Weitze, *Den afskyelige* (København: Samleren, 2016), 8.

23 Weitze, *Den afskyelige* (København: Samleren, 2016), 13.

24 Jf. Vassnes, *Frostens rike*, 167.

25 Furuseth, «Nordic Contemporary Fiction Grieving the Loss of Snow».

26 Flinker, «Den skandinaviske cli-fi», 54.

Det er særlig den klimabevisste Kenneth som artikulere denne innsikten i Weitzes roman når han sier at det ville vært bedre om menneskene hadde holdt seg på samlerstadiet.²⁷ Et slikt utsagn har riktignok noe tragikomisk over seg fordi det vil være ytterst få mennesker som frivillig gir slipp på sine moderne velferdsgoder. Den samme Kenneth blir da også etter hvert så fanatisk i sitt klimaengasjement at Heidi ikke lenger kan være i hus med ham. Derfor er det vanskelig å hevde at romanen overordnet sett aksepterer et slikt hevnmotiv, men så opererer da også naturen hinsides moralen.

I Antti Tuomainens fremtidsdystopiske thriller *Helbrederen* opptrer hevnen i to former, først i form av klimaødeleggelser og dernest i form av en fanatisk miljøaktivist som straffer industriledere, politikere og andre som har «bidratt til å sette fart i klimaendringene».²⁸ Mens utenlandske klimaflyktninger inntar de flomødelagte og soppbefengte boligene i Helsinki, er finnene selv i ferd med å flykte enda lenger nord.

Med noen unntak var strandhusene på Brandö først blitt forlatt av eierne, så fylt opp av forskjellige tilflyttere. De med bedre råd hadde flyttet nordover: de mest velstående til Nord-Canada, resten til de nordligste områdene av Finland, Sverige og Norge. De siste årene hadde det blitt grunnlagt flere strengt bevoktede privateide småbyer nordpå, både i innlandet og helt ut til Ishavskysten, som hadde egne vannettverk, kloakksystemer og strømforsyning. Og selvfølgelig hundrevis av væpnede vakter som holdt desperate nykommere på trygg avstand.²⁹

Nordområdene har altså blitt en isolert enklave for de privilegerte. Alt håp knyttes nå til den arktiske regionen. Vi gjenkjenner narrativet fra Weitzes roman: De attraktive områdene på kloden har snøgaranti. Begge romaner bearbejder dessuten en form for skyldfølelse overfor det faktum at snø er i ferd med å bli en luksus for de rike – Weitze ved hjelp av galgenhumor, Tuomainen i form av skrekk (Nordic Noir).

I den nordsamiske bildediktsyklusen *Dette er ikke den jorda* (*Ii dát leat dat eana*, 2018), som er et multimodalt samarbeid mellom forfatteren Inga Ravna Eira og maleren Mathis Nango, er det gudinnen Uksáhká som kommer tilbake til jorda for å stille menneskene til ansvar fordi de ikke har tatt vare på kloden slik de skulle. «Hvem rotet til årstidene», spør hun anklagende.³⁰ Snøen oppfører seg ikke slik

27 Weitze, *Den afskyelige* (København: Samleren, 2016), 90–91.

28 Tuomainen, *Helbrederen* (Oslo: Font, 2013), 15.

29 Tuomainen, *Helbrederen* (Oslo: Font, 2013), 29.

30 Eira og Nango, *Dette er ikke den jorda* (Karasjok: Davvi Girji, 2019), 47.

den skal: «Hvor er jeg kommet/ føret er så tungt/ hindres av bløt snø/ dårlig skadet føre/ våtsnø snøslaps klabbeføre/ løssnø tungt trått føre/ Hvor er det silkemyke føret blitt av».³¹ Uksáhká registrerer at fremkommeligheten på vidda er blitt vanskeligere med varmere klima. Nangos blå-hvite oljemalerier, som er avbildet på annenhver bokside, har en tydelig tredimensjonal tekstur, der viddelandskap trer frem i store hvite kladder, delvis forstyrret av en energisk gul kontrastfarge. I diktet er dissonansen formulert som en sorgtung advarsel.

Solas barn
 hører dere meg, Uksáhká
 jeg er gudenes utsending
 Dette er ikke den jorda
 den rådende familie
 gudene og vi
 overlot dere³²

Inga Ravna Eira skriver i tradisjonen etter Nils-Aslak Valkeapää (Áillohaš), som i sin tid var opptatt av å løfte frem urfolks natursensibilitet. Han mente ikke dermed at samer er uskyldige og helt uten ansvar for moderne miljøproblemer. I essayet «The Sun, the Thunder, the Fires of Heaven» (1998) skrev Valkeapää: «In working with reindeer these days, the Sámi use snowmobiles, automobiles, helicopters, radio, and telephone communication systems. The ideals of Western thought [...] are in the game.»³³ Vidda har sitt eget karbonavtrykk. Derfor skal man heller ikke bli overrasket over at kryosfæren blir vanskeligere å samarbeide med.

Det er nettopp menneskers tankeløshet og overmot som provoserer isbreer til å rykke frem eller skape flom i de muntlige fortellingene som Julie Cruikshank fant hos urfolk i Nord-Amerika. Samtidig minner hun om at forestillinger om sansende landskap heller ikke er fremmed i vestlig europeisk historie.³⁴ I senmiddelalderen kjempet for eksempel desperate bønder og landsbyboere mot fremrykkende isbreer fra Chamonix i Alpene, og i Percy Schellys dikt skrevet fra Mont Blanc i 1816 heter det: «The glaciers creep/ Like snakes that watch their prey». I alle disse eksemplene artikuleres en oppfatning om at isbreer har bevissthet.

31 Eira og Nango, *Dette er ikke den jorda*, 21.

32 Eira og Nango, *Dette er ikke den jorda*, 39.

33 Valkeapää, «The Sun, the Thunder, the Fires of Heaven», 9.

34 Cruikshank, 2001, 390.

DET SUBLIME

Cruikshank mener likevel å observere en spenning mellom folkelig og vitenskapelig holdning til isen. Mens lokalbefolkningen hele tiden har måttet være observant og oppmerksom med tanke på uventede forandringer slik at de kunne forberede seg på «innovative and flexible responses»,³⁵ hadde europeiske forskere på visitt i Yukon sine oppfatninger om den arktiske og subarktiske naturen dels som noe sublimt opphøyet og dels som en ressurs man kunne utnytte for menneskelig fremskritt.

Jeg-fortelleren i Roy Jacobsen og Anneliese Pitz' dokumentariske roman *Mannen som elsket Sibir* (2019) rammes nok delvis av en slik karakteristikk. Den tyske naturforskeren og oppdagelsesreisende Fritz Dörries rapporterer relativt nøkternt fra sine eventyrlige Asia-ekspedisjoner, samtidig som kjærlighetserklæringen til Sibir er eksplisitt markert i romanens tittel. Et dramatisk høydepunkt inntreffer når Fritz er ute på sin siste ekspedisjon. I bakspeilet, et halvt århundre senere, reflekterer han slik over den farefulle ferden han foretok vinteren 1897–98:

Vinteren er roens og fredens tid i den kalde og tempererte sonen, da får man virkelig kjenne verdens tomhet på kropp og sinn, noe enhver bør utsette seg for, ikke minst for å lære å verdsette livet. Første gang jeg beveget meg ut på steppene rundt Abagatui var følelsen overveldende, denne vinteren har jeg ikke ord for, og hadde jeg i dette øyeblikk visst at jeg kom til å overleve, hadde jeg vært lykkelig over å få erkjenne noe så dyptgripende, nå visste jeg ikke hva jeg skulle tenke, jeg var vel fylt av en form for age.³⁶

Fritz sto overfor det sublime, og i ettertid erkjenner den nitti år gamle fortelleren at han burde følt større taknemlighet for den naturen han fikk oppleve. Vintererfaringen var en gave. Men der og da var dødsangsten og respekten for elementene altoverskyggende. Beretningen legger på ingen måte skjul på at den sibirske vinteren kan være nådeløs. Fritz Dörries foretok da også sine reiser mot slutten av den lille istid, hvilket skaper en interessant spenning i Jacobsen og Pitz' roman – som altså skrives og utgis i vår egen tid, når den globale oppvarmingen er på alles lepper. Den fortalte historien, derimot, skriver seg fra en tid og et sted der kulden var det man fryktet mest.

I dag er det sublime blitt til turistattraksjon. Vassnes setter ordet «sublimt» i anførselstegn når han harselerer over turister som strømmer til fjellbreer som Briksdalsbreen, Nigardsbreen og Hardangerjøkulen for å oppleve det som er vakert og farlig på samme tid. Kanskje undervurderer turistene farene, for nesten

35 Cruikshank, 2001, 391.

36 Jacobsen og Pitz, *Mannen som elsket sibir* (Oslo: Cappelen Damm, 2019), 237.

hvert år skjer det ulykker ved breene: «De fikk kanskje den selfien de ønsket seg, men det var også det siste de fikk. For breene 'lever' faktisk, de er som elver, bare det at de beveger seg langt saktere, etter en annen klokke.»³⁷ Julie Cruikshanks informanter visste dette. Nordiske samtidsforfattere som Bothheim og Magnason formidler gjerne en kombinasjon av vitenskapelig og lokal, erfaringsbasert kunnskap om isbreer i bevegelse: «Der is, grus og sand kommer frem under isbreen, er det nytt land som har ligget frosset under trykk i mange hundre år, og ved isbreens ytterkant må man trå varsomt på jorden. Det er som om landet hverken er is, vann eller sand, men alt på en gang.»³⁸

SNOWHOW

Man kan si at brekunnskap er en form for «snowhow», som befolkningen i arktiske og subarktiske strøk har måttet tilegne seg for ikke å trå feil, bokstavelig talt. I den fellesnordiske TV-dokumentaren *Snowhow* fra 2020 kunne vi se hvordan Norge, Sverige og Finland ikke bare er bundet sammen i et skjebnefellesskap gjennom moreneryggen som strekker seg fra øst til vest, men at de tre landene opp gjennom årene også har etablert en felles kulturell identitet knyttet til det å mestre vanskelige snøforhold og lange vintre. Finnene og svenskene har blitt verdensledende i isbryterteknologi på grunn av behovet for å holde Bottenviken åpen for skipstrafikk i vintermånedene, og Universitetssykehuset i Tromsø befinner seg i den medisinske forskningsfronten når det gjelder å redde liv til personer som er blitt sterkt nedkjølte etter å ha blitt tatt av snøskred eller falt i iskaldt sjøvann. I tillegg har vi lært å lage kunst og musikk av is. I Norden er man stolt av sin snowhow. Men det er samtidig nærliggende å spørre om det ikke også er et element av sorg og nostalgi i denne voldsomme interessen for is og snø ved inngangen til 2020-tallet.

Den svenske dikteren Jonas Gren har nylig forfattet noe så eksotisk som en sonettkrans om skismøring. I *Tävlingsdräkten* (2021) møter vi et lyrisk jeg som står i en smørebod og preparerer ski og lader opp til konkurranse. Klimaproblematikken er ikke like eksplisitt artikulert her som i Grens tidligere diktsamling *Antropocen* (2016), men det er liten tvil om at mannen i smøreboden har moralske kvaler med tanke på både forberedelsene og konkurransen. «I takt med natten växte obehaget./ Jag såg det stilla regnet smälta skaren», heter det i innledningen til den tredje sonetten.³⁹ Man kan også fornemme et meningstap knyttet til at den kompetansen han har opparbeidet seg hittil i livet, som både smører og skiløper, er utdatert.

37 Vassnes, *Frostens rike*, 155.

38 Magnason, *Om tiden og vannet*, 176.

39 Gren, *Tävlingsdräkten*, 11.

Vad tjänade det till, när allt ska bort
att smälta in ett lager valla till
och vänta, se det stelna och bli torrt
och sickla allting bort igen som spill?⁴⁰

I sin forskning på økologisk sorg har Ashlee Cunsolo og Neville Ellis presisert at denne typen sorg ikke bare retter seg mot naturtap som sådan, men at det også omfatter forstyrrelser i kunnskapssystemet og dermed tap av mening og identitet. Det gjelder både tap av yrkes stolthet – når den kunnskapen man hadde, viser seg å være verdiløs og til og med skadelig for miljøet – og tap av en mer overordnet kulturell identitet. Dessuten må man ta høyde for at mange sørger på forhånd over noe som potensielt kan komme til forsvinne.⁴¹ I nordisk sammenheng vil snø, is og muligheter for vinteridrett kunne være slike sorgobjekter, og i *Tävlingsdräkten* er det et tydelig elegisk tonefall i jegets angst for å få kreft og i tvilen på om han skal fortsette å satse på langrennssporten. I det elegiske likner Grens sonettkrans andre sonettkranser. Ikke minst klinger det ekko fra Inger Christensens *Sommerfugldalen* (1991), som er blitt karakterisert som en pastoral elegi.⁴² Men der *Sommerfugldalen* sørger over tap av arts mangfold, besynger *Tävlingsdräkten* langrennslivet som snart er en saga blott. Mannen i smøreboden er en tvilsom skikkelse som det ikke lenger vil være bruk for.

ISEN SOM ARKIV

Alle tekstene jeg har løftet frem i dette kapittelet, har noe nostalgisk over seg. Betegnende nok er mye av isens tiltrekningskraft forbundet med dens konserverende egenskaper og evne til å romme mange tider på én gang. Slik knyttes for eksempel tid, landskap og kropp sammen i Guri Sørungård Botheims *Heime mellom istidene*:

istie va et teppen over landet
et skjerf tå tid
ei dyne tå stille kvile

40 Gren, *Tävlingsdräkten*, 23.

41 Cunsolo og Ellis, «Ecological grief as a mental health response to climate change-related loss», 276–277.

42 Fjørtoft, *Jordsanger* (Trondheim: NTNU, 2011), 193.

landskapet lagra minne
 terrenget sortera hukommelsen
 tie sig vidare

isbreen lagra vatn
 frakta det i sakte fart
 silon lagra konnet
 kroppen lagra me
 huset lagra heimen⁴³

Ved å etablere en rekke analogier mellom ulike lagre eller konteinere (isbreen, siloen, menneskekroppen og huset) viser Botheim hvordan isen skaper livsgrunnlag for mennesker og dyr, samtidig som selve lagringsmetaforen får en fremtredende plass i diktet. Isen er både vannmagasin og lager for gamle minner.

Lenge har isen altså vært garantist for liv og kultur i fjellheimen, men etter hvert blir det stadig tydeligere at breen er i ferd med å miste sin stabiliserende kraft. Slik lyder det når dikt-jeget, som etter hvert har bosatt seg i Trondheim, mottar en tekstmelding fra et familiemedlem som fortsatt bor ved breen: «snøfennene smeltar meir enn nokon gong/ nå kan ein leite etter pilspissar/ kjem du heim?».⁴⁴ Denne sammenskrivingen av globale klimautfordringer og rester av hverdagsliv i fortid og nåtid skaper en pussig tragikomikk i teksten, som samtidig illustrerer det jeg oppfatter som grunnfølelsen i Botheims bok: takknemlighet over å ha fått sin tilmålte tid mellom istidene, både som individ og som slektsledd.

At gamle pilspisser nå kommer for en dag, betyr at isbreen forstått som kulturhistorisk arkiv er blitt åpnet opp for allment innsyn. Men som den amerikanske miljøhistorikeren Mark Carey minner om: Isbreen er også et verdifullt klimahistorisk arkiv: «glaciers have become the key icon for global warming for two reasons: their physical melting and the climate records stored in glacial ice».⁴⁵ Ved å studere borekjerner fra innlandsis har forskere kunnet rekonstruere hvordan klimaet har sett ut flere hundretusen år tilbake i tid. Dersom breene forsvinner, kan de ironisk nok heller ikke lenger fungere som slike klimaarkiv. Klimahistorien fordamper sammen med vannet. Kulturhistorien vil også etter hvert langsomt forvitte.

43 Botheim, *Heime mellom istidene* (Oslo: Samlaget, 2016), 65.

44 Botheim, *Heime mellom istidene*, 44.

45 Carey, «The History of Ice», 499.

LITTERÆR KRYOAKTIVISME – EN SLUTTBETRAKTNING

Synger vinteren på siste verset? Er det isbreens faktiske svanesang vi lytter til, eller tar vi snarere sorgene på forskudd ved å dyrke klimamelankolien? I forskningslitteraturen mangler det ikke på advarsler og kritikk av den type narrativer jeg har presentert i dette kapitlet. Mark Carey omtaler slike fortellinger som «endangered glacier narratives», og glasiologen Jerilynn «M» Jackson har brukt betegnelsen «glacier-ruins narratives». Særlig sistnevnte har anklaget kunstnere og forfattere, blant andre Olafur Eliasson og Andri Snær Magnason, for å bidra til klimareduksjonisme gjennom sin deterministiske patos og antydninger om at bresmelting er unormalt.⁴⁶ Det er ingenting som tyder på at isbreer som sådan vil forsvinne, skrev Jackson i 2015. Men de fleste glasiologer vil nok advare mot en slik bagatellisering av klimautfordringene. Utviklingen i Arktis går raskt, og kanskje får pessimistene rett likevel.

Sett fra et psykologisk perspektiv er det ikke nødvendigvis galt å ta sorgene på forskudd. Ashlee Cunsolo understreker det aktivistiske potensialet i økologisk sorg. Ikke minst kan offentlige sørgemarkeringer være effektfulle med tanke på politisk mobilisering.⁴⁷ Også Julie Cruikshank undertreker det performative aspektet ved Yukon-folkets isbre-narrativer – først og fremst vektleggingen av hvordan landskapet svarer menneskene, og vice versa. At fortellingene artikulerer en slik gjensidighet, er vesentlig med tanke på å ansvarliggjøre befolkningen i et klima som stadig endrer seg. På dette punktet er mytologi og moderne vitenskap på linje. Dermed blir innsikten om kryosfærens vitale betydning også et litterært anliggende. Det er ikke uten grunn at forskningsjournalist Bjørn Vassnes krydrer sin fremstilling med dikt og myter. Det viser viktigheten av å la ulike kunnskapsformer møtes slik at vi kan få en rikest mulig forståelse av eksistensbetingelsene på tvers av tid og sted.

Teksteksemplene ovenfor viser at is gestaltes litterært både som livgivende kraft og som gave i seg selv, og at kryosfærens vitale betydning er en fellesnevner i tekster med nokså ulik livssynshorisont. Samtidig skal det ikke fornektes at is, snø og kulde fortsatt assosieres med død. Isen er både elsket og fryktet. Slik har det vært i tusenvis av år. Nettopp i en slik dyp historisk ambivalens tror jeg mye av årsaken ligger til at klimaaktivister og økologisk bevisste forfattere i dag har en så tung jobb med å overbevise folk flest om hvor eksistensielt viktig kryosfæren faktisk er. Til tross for at alle sjangre og virkemidler står til rådighet – romaner, sakprosa, sonetter, memoarer, patos, logos, humor og alvor – er det som om vi fortsatt ikke helt tror på at det er isens svanesang vi hører.

46 Jackson, «Glaciers and climate change», 484.

47 Cunsolo, «Climate change as the work of mourning», 151.

LITTERATUR

- Botheim, Guri Sørungård. *Heime mellom istidene*. Oslo: Samlaget, 2016.
- Carey, Mark. «The History of Ice: How Glaciers Became and Endangered Species.» *Environmental History* 12 (juli 2007), 497–527.
- Craps, Stef. «Introduction: ecological grief.» *American Imago* 77, nr. 1 (april 2020): 1–7. <https://doi.org/10.1353/aim.2020.0000>.
- Cruikshank, Julie. “Glaciers and Climate Change: Perspectives from Oral Tradition.” *Arctic*, 54, nr. 4 (desember 2001): 277–393.
- Cruikshank, Julie. *Do Glaciers Listen? Local Knowledge, Colonial Encounters, and Social Imagination*. 2005.
- Cunsolo Willox, Ashlee. «Climate change as the work of mourning.» *Ethics & The Environment* 17 (2), 2012, 137–164.
- Cunsolo, Ashlee og Neville R. Ellis. “Ecological grief as a mental health response to climate change-related loss”, *Nature Climate Change* 8 (3 April 2018), 275–281.
- Eira, Inga Ravna og Mathis Nango. *Dette er ikke den jorda [Ii dát leat dat eana]*. Oversatt av Inga Ravna Eira og Nina Ødegaard. Karasjok: Davvi Girji, 2019.
- Fjørtoft, Henning. *Jordsanger. Økokritiske analyser av Inger Christensens lange dikt*. Trondheim: NTNU, 2011.
- Flinker, Jens Kramshøj: «Den skandinaviske cli-fi. En ny genre i Antropocæen?», *Spring* 42 (2018), 41–66.
- Furuseth, Sissel. «The cultural memory of circumpolar survival». I *Exploring NORDIC COOL in Literary History*, redigert av Gunilla Hermansson og Jens Lohfert Jørgensen, 67–80. Amsterdam: John Benjamins, 2020.
- Furuseth, Sissel. «Nordic contemporary fiction grieving the loss of snow». *NORDEUROPAforum*, 2021, 158–173.
- Gräslund, Bo. «Fimbulvintern, Ragnarök och klimatkrisen år 536–537 e. Kr.» *Saga och sed: Kungliga Gustav Adolfs akademis årsbok*, 2007, 93–123.
- Gren, Jonas. *Tävlingsdräkten*. Malmö: Vendels förlag, 2021.
- Holtsmark, Anne og Jón Helgason. *Snorri Sturluson. Edda, Gylfaginning og prosafortellingene av Skáldskaparmál*. København: Munksgaard, 1950.
- Jackson, Jerilynn «M». «Glaciers and climate change: narratives of ruined futures.» *WIREs Climate Change* 6 (september/oktober 2015), 479–492.
- Jacobsen, Roy og Anneliese Pitz. *Mannen som elsket Sibir. En sommerfuglsamlers erindringer fra Øst-Sibir*. Oslo: Cappelen Damm, 2019.
- Lunde, Maja. *Blå*. Oslo: Aschehoug, 2017.
- Magnason, Andri Snær. *Om tiden og vannet. Beretningen om vår framtid*. Oversatt av Tone Myklebost. Oslo: Aschehoug, 2020.
- Nordli, Øyvind. «Her er ‘dødsannonsen’ til Islands første smeltede isbre.» *Aftenposten*. 18.08.2019. <https://www.aftenposten.no/verden/i/xPwlqj/her-er-doedsannonsen-til-islands-foerst-smeltede-isbre>.
- Pfister, Christian og Sam White. “A Year Without a Summer, 1816”. I *The Palgrave Handbook of Climate History*, redigert av Sam White mfl. London: Palgrave Macmillan, 2018, 551–561.

Sturlasson, Snorre. *Den norrøne gudeheimen. Gylfaginning og gudeseignene i Skáldskaparmál or Snorre-Edda*. Oversatt av Enok Opsund. Oslo: Norli, 1929.

Tuomainen, Antti. *Helbrederen*. Oversatt av Merethe Eidstø Kristiansen. Oslo: Font, 2013.

Valkeapää, Nils-Aslak. «The Sun, the Thunder, the Fires of Heaven.» *ReVision* 21, nr. 1 (1998), 4–9.

Vassnes, Bjørn. *Frostens rike. Kryosfæren og livet*. Oslo: Cappelen Damm, 2017.

Weitze, Charlotte. *Den afskyelige*. København: Samleren, 2016.